

Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdarî Yapısı

Political and Administrative Structure of Tabal Country

Mehmet KURT*

ÖZET

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu ortaya çıkan şehir devletleri içerisinde en batıda yer alanı Tabal idi. Asur kaynakları ve hiyeroglif yazıtların dağılım sahalarından hareketle, ülkenin coğrafi sınırlarının doğuda Malatya ve Gürün'den, batıda Tuz Gölü'ne; kuzeyde Kızılırmak'tan, güneyde Toroslara kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Tabal Ülkesi'nin yayılım sahası; dağları, ovaları, akarsuları ve gölleriyle coğrafi bir çeşitliliğe sahiptir. Söz konusu çeşitliliğe paralel olarak ülkede kültürel ve politik bir çeşitliliğin olduğu da anlaşılmaktadır. Birçok küçük devletten oluşan Tabal'ın, idarî sınırları ise sıklıkla değişmiştir.

Asur kaynaklarında Tabal adına ilk kez III. Salmanassar döneminde (M.Ö. 858-827) rastlanmaktadır. Bu Asur kralı zamanında ülkenin çok sayıda yerel krallıktan oluşmuş bir konfederasyon olduğu anlaşıyor. Tabal'ın birleşik krallıklardan oluşan politik yapısı, III. Tiglatpileser zamanı (M.Ö. 745-727) Asur kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. III. Tiglatpileser'in M.Ö. 738 yılı annallerinden öğrenildiğine göre Uassurme (Wasusarma) ile birlikte, yine Tabal ile ilgili krallar olan Ushitti, Urballa, Tuhamme ve Urimme Asur'un yönetimi altında olup, vergi vermektedir. Aynı zamanda bu krallar, Topada'da yazıtları ele geçmiş Tabal'ın "Büyük Kralı" Wasusarma'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Öte yandan II. Sargon (M.Ö. 722-705)'un M.Ö. 710-709'da Kilikya valisine yazmış olduğu mektupta geçen Muşki'li Mita ilgili bilgiler, dolaylı olarak Tabal Bölgesi olaylarına da ışık tutmaktadır. Mektupta o zamana kadar düşmanca bir tavır sergileyen Mita'nın Asur'a yakınlaşmak amacıyla adımlar attığı bildirilir. Mektubun Tabal ile ilgili bölümünden ülkenin bir konfederasyon olduğu ve krallar arasında hiyerarşik bir politik teşkilatlanmanın olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Ayrıca Tabal sınırları içerisinde bulunan hiyeroglif yazıtlar da bölgede bağımlı kralların varlığını doğrulamaktadırlar. Söz konusu yazıtlarda Tabal yerel krallarından bazıları, daha güçlü olan yerli bir krala bağlı olarak hareket ettiklerini anlatıyorlar. İşte bu makalenin amacı, Asur kaynakları ve hiyeroglif yazıtlar ışığında Tabal Ülkesi'nin politik yapısı ve yerel güçlerin rolünü gözler önüne sermektir. Bu şekilde çalışma, Tabal'ın M.Ö. IX. Yüzyıl sonlarından M.Ö. VII. Yüzyıl ortalarına kadar olan tarihi konusunda genel bir değerlendirmeyi de içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tabal Ülkesi, Asur, Kapadokya, Politik Yapı, Yerel Güçler

Çalışmanın Türü: Derleme

ABSTRACT

Tabal was in the farthest west among the city-states which emerged after the collapse of the Hittite Empire. According to the Assyrian sources and the Distribution areas of the hieroglyphic inscriptions, it is to be understood that the geographical borders of the country extended from Malatya and Gürün in the east to the Salt Lake in the west; from Kızılırmak in the North to Taurus Mountains in the south. The area where Tabal Country was spreaded had a wide geographical diversity consisting of mountains, planes, rivers and lakes. Parallel to such diversity, it is to be understood that the country hosted a cultural and political diversity as well. The administrative boundaries of Tabal, consisting of many small states had often changed.

The name Tabal is to be found in Assyrian sources during the time of Salmanassar III. (858-824 B.C.). The said Assyrian king, in an inscription on one of his statues where the events during the 22nd year of his reign were published, stated the he passed through Euphrate 22 times and received extortion from all of the Hatti State and Melid (Malatya) State. Later, Salmanassar passed through Timur Mountain and down to the Tabal State burned the cities of 20 Tabal kings. Again, during the expeditions of Salmanassar III.'s in his 23rd year of reign, some Tabal kings are disclosed to have submitted gifts to him. During the last years of Salmanassar III, Tabal's independence must be limited since they had to pay taxes to the Urartians during King Uassurme (Wasusarma) Period.

The Tabal kings such as Tuatti, Kikki and Puhamme used to bear local names of Anatolia. Especially Tuatti among them, had reigned by keeping many cities in the west of Malatya, Artulu being the center under control. Urartu King Argishti I. (785-764 B.C.), during his campaign to Melid in 785 B.C., disclosed that he passed through the land of "Tuatti's Sons". Again in Urartian sources, it is explained that during the Argishti I. Period towards 775 B.C. they proceeded to Topada and Sarduri III. (645-635 B.C.) made Tabal a dependent kingdom. So, Tuatti and his descendents had a certain sovereignty here. The term "Tabal kings" mentioned in the campaign of the Assyrian King, is a sign of political plurality. The sheer number of the Tabal kings shows the existence of a political organization in the form city-states.

The fact that Tabal was a confederation consisting of many local kingdoms, is confirmed by the Assyrian sources from the period of Tiglatpileser III. (745-727 B.C.), too. As understood from the annuals of Tiglatpileser for the year 738 B.C., together with Uassurme, again the Tabal kings Ushitti, Urballa, Tuhamme and Urimme were under the sovereignty of Assyrians and paid them taxes. At the same time those kings have declared their commitment to the "Big King" of Tabal, Wasusarma, whose inscriptions were found in Topada. On the other hand, there are many inscriptions of local kings, which provide information about Tabal in the period of Tiglatpileser III. The comparison of the names of the places and persons mentioned in the Assyrian sources with those in the local hieroglyphic inscriptions are not only very important for the studies of localization but also for

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

providing supportive information for Tabal's political organisations, consisting of many kingdoms. So, the first of the three princes of Kulu, whose names were given as Ruwas, Ilalis and Panunis in the inscription I of Kulu, is the vassal of the great king Tuwatis of Tabal Country. Tuwatis' son, the "Big King" is Wasusarma. Also in the Topada inscription, it is clearly to see that seven kings were against Wasusarma and three kings were with him during the war in Parzuta. So Wasusarma was the big king and the others were his vassals. Also the writer of the Sultanhan inscription introduced himself as the vassal of Wasusarma. The term "Wasusarma's vassal Sarwatiwara" in the same inscription shows the plurality in the local government. From the said inscriptions, it is to be understood that some of the local kings of Tabal had acted depending on a more powerful local king.

As understood from the Nimrud tablet, Tiglatpileser III accused the Tabal king Uassurme of not showing the necessary respect to himself, disregarding the success of Assuria and not coming to visit him. Probably in the year 730 B.C., he deposed him through one of his posts Rabsaku and brought Hulli and received tax from him. İle herhangi bir sorun yaşamadan Hulli's kingdom ended without any problems with the Assyrians and his son Ambaris succeeded him. İnt his way, Sargon II (722-705 B.C.), who who regained the old status of Tabal, provided the return of the people exiled to Assuria. Sargon, made Ambaris marry his daughter Ahat-abisa and as her dowry he gave Hilakku. However, in the year 718 B.C., Ambaris allied with the Urartian king Rusa and Mushki king Mita and rebelled against the Assyrians. Meanwhile another Tabal king allied with the king of Sinuhti (Aksaray) Kiakki, the king of Kargamish Pisiris and the king of Muški Mita. Upon this event, Sargon II defeated them, conquered the land of Kiakki and gave it to Matti, the king of Atuna in the year 716 B.C. Sargon gathered his army and ruined whole of the land of Tabal, deposed Ambaris, his tribe and the important men of his country to Assuria in the year 713 B.C.

The information about the progress of Mita of Mushki, as explained in the letter written by Sargon II. to the governor of Cilicia in the year 710-709 B.C., indirectly shed light on the events are Tabal Region. İnt his letter, it is stated that Mita, having a hostile attitude, took steps to approach to the Assyrians. The basic reason which made the two rivals and enemies to each other must be the threat of Cimmerians, who aimed to ruin the whole region. On the other hand, from the said letter, it is to conclude that the people of Atunna and Ištuanda attempted to become hostile against Bit-Burutas. Because Urballa, one of the kings of Tabal, complains to the governor of Que (Cilicia) that the people of Atunna and Ištuanda had plundered the villages of Bit-Burutas. Probably the kings of Atunna and Ištuanda, being the vassal of Urballa had also sent message containing an apology for their attitudes as well. Besides all of these facts, the description "all of the Tabal kings" in the letter and in the Nimrud inscription of Sargon II, and events like mentioning his deport of the Sinuhtu people under the Tabal king to Kiakki, reveal that the previous political structure of Tabal continued during the period of this Assyrian king as well.

In the times of Sanherip (705-681 B.C.), no other information about Tabal is available except the Tilgarimmu (Gürün) on the Tabal borders was totally ruined in a campaign. İnt he times of Asarhaddon (681-668 B.C.), Iskallu in Tabal allied with Mugallu, the king of Melid in the year 675 B.C. A short time after the said alliance Mugallu must have declared himself as the king of Tabal. Because in the times of Assurbanipal (668-626 B.C.) Mugallu was regarded as the king of Tabal and it is stated that he sent his daughter to the said Assyrian king with a rich dowry. It is accepted that by the submission of Mugallu to the Assyrian sovereignty, the political presence of Tabal came to an end. The name Tabal is not found in the hieroglyphic sources after that and it confirms this fact as well.

Moreover in the continuation of the political and administrative structures of Tabal country, the border policies which the new Assyrian kings have applied seem to have formed an important factor. Even in the most powerful times of the Assyrians, Tabal was not taken under the sovereignty of Assyrians. The desired political efficiency on the country was gained through the taxes and tributes taken from the defeated kings of Tabal as a result of the campaigns. They provided a certain political freedom by enabling the local forces in the administration of Tabal and applied a policy of continuation of structure lacking a political unity in the country.

The aim of this article is to reveal the political structure and the role of the local powers of the Tabal State under the lights of Assyrian sources and hieroglyphic inscriptions. In this way, the study contains also a general evaluation of the history from the end of IX. Century B.C. until the mids of VII. Century B.C..

Keywords: Tabal Country, Assyrian, Cappadocia, Political Structure, Local Powers.

Type of the study: Compilation

GİRİŞ

Asur kaynaklarında Orta Anadolu'nun orta kesimi için kullanıldığı anlaşılan Tabal Ülkesi, Tevrat'ta (*Hezekiel* 38) Tubal, Herodot'ta (III, 94; VII, 98) Tibaren olarak anılmaktadır. Ayrıca M. T. Cicero'nun mektuplarında (*ad. Fam.* XV 4, 10) yüksek dağlarda yaşadıkları ve Eleutherokilikieslere (Özgür Kilikyalılar) komşu oldukları belirtilen "Tebara Halkı"nın M.Ö. I. Bin yıl Asur kaynaklarında geçen Tabal halkı olduğu kabul edilmektedir (Alkım, 1959: 69)¹.

Ne yazık ki Tabal Ülkesi'nin kesin sınırları belirlenememektedir. Bunun temel nedeni, Asur kaynaklarında geçen Tabal'a dair bilgilerin bir bütünlük arz etmemesi ve sınırlarının sıklıkla değişmiş olmasıdır. Zira Tabal Ülkesi, jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynakları sebebiyle Asur, Phryg ve Urartu büyük devletlerinin çekişme sahasını oluştuyordu. Ayrıca Tabal'ın çok sayıda kalıktan oluşan bir

¹ Tabal halkının kökeninin Kapadokya tabletlerindeki Tibira, Akkad kralı Sargon'un torunu Naram-Sin'e ait Şar-Tamhari metinlerindeki Tibar, Hitit çivi yazılı metinlerinde geçen Tıpalas ile ilişkisi konusundaki tartışmalar için bkz. Landsberger, 1948: 18-19, dn. 39.

konfederasyon görünümünde olması, sınır tanımlamalarını güçleştiren bir diğer unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu durumda sınır tanımlamaları için tek hareket noktası olarak bölgedeki hiyeroglif yazıtların yayılım sahaları ve içerikleri kalmaktadır. J. D. Hawkins (2000: X 1-52), söz konusu yazıtları ve yazıtlarda geçen kralları şu şekilde sınıflandırmaktadır²:

Batı Grubu: Kızıldağ 1-5; Karadağ 1-2; Burunkaya (*Hartapus*)

Kuzey Gurubu: Kululu 1, 4; Çiftlik (*Tuwatis*)

Topada, Suvasa, Sultanhan, Kayseri (*Wasusarmas*)

Aksaray (*Kiyakiyas*)

Bohça (*Kurtis*)

Karaburun (*Sipis*)

Hisarcık 1; Kululu 2-3, 5; Eğrek; Erkilet 1-2

Eğriköy; Hisarcık 2; Çalapverdi 1-2; Tekirderbent 1-2; Kurubel; Kululu 6-8

Güney Grubu: Niğde 1; Andaval (*Sarwanis*)

İvriz 1-2; Bor; Bulgarmaden (*Warpalawas*)

Niğde 2 (*Muwaharanis*)

Porsuk; Veliisa; Keşlik Yayla; Ereğli 1

Bu tablodan yazıtların bugünkü Kayseri, Nevşehir, Niğde, Aksaray ve Karaman'ı içine alacak şekilde çok geniş bir sahaya yayıldığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle kuzey grubu, Kayseri ve Nevşehir illerini kapsayan "Büyük Tabal" ile onun bir parçasını oluşturan Bit-Burutas'ı kapsamaktadır. Güney ve batı grubu ise, klâsik Tyana ile Karadağ ve Kızıldağ'a denk gelmektedir (Freu, 2005: 410)³.

İşte bu yazıtların yayılım sahaları ışığında yapılan sınır tanımlamalarına göre Tabal Ülkesi'nin güneydoğu sınırı doğal olarak Toros dağlarıyla çizilmekte ve Que ve Hilakku ile sınırlanmaktadır. Doğu sınırının Melidia (Malatya) ve Tilgarimmu (Gürün)'ya kadar uzandığı anlaşılan ülke, batıda Hubusna (Ereğli), Aksaray ve Karaman'ı içine alarak Phrygia ile komşu olmalıdır (Hawkins, 1995: 65; Freu, 2005: 412)⁴. Anadolu'da "Deniz Kavimleri Göçü"nü meydana getirdiği siyasi otorite boşluğunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan krallığın başkenti, muhtemelen Tuwanuwa (Tyana/Kemerhisar) kenti idi (Memiş, 2009: 181).

Tabal Ülkesi'nin yayılım sahası; dağları, ovaları, akarsuları ve gölleriyle coğrafi bir çeşitliliğe sahiptir. Söz konusu çeşitliliğe paralel olarak ülkede, kültürel ve politik bir çeşitliliğin olduğu da anlaşılmaktadır. Zira Asur metinleri ve hiyeroglif yazıtlar, burada yerel güçlerin varlığına dair ipuçları veriyorlar.

ASUR KAYNAKLARINA GÖRE M.Ö. IX. YÜZYILDA TABAL'IN POLİTİK YAPISI

Asur kaynaklarında Tabal adına ilk kez M.Ö. IX. yüzyılın ikinci yarısında III. Salmanassar döneminde (M.Ö. 858-824) rastlanmaktadır. Asur kralının bir heykeli üzerinde bulunan ve 22. saltanat yılına ait yazıttan, onun Fırat'ı 22. kez geçtiği, Hatti Ülkesi'nin tümünden ve Melid Ülkesi'nden haraç aldığı anlaşılmaktadır. Yine buradan anlaşıldığına göre III. Salmanassar, aynı seferde Timur Dağı (muhtemelen Tahtalı Dağlar)'nı geçerek Tabal'a inmiştir. Asur kralı, Tuatti'nin şehirlerini yakıp yıkmış, savaşmayı göze alamayan 20 Tabal Ülkesi kralıyla birlikte, Tuatti'nin oğlu Kikki'yi de haraç vermek zorunda bırakmıştır (Hawkins, 1982: 394). O halde Melid'den yola çıkıp, Kuzey Tabal Bölgesi yani Kayseri üzerinden geçerek Güney Tabal Bölgesi'ne inen III. Salmanassar, Muli Dağı (Mermer Dağı)'na ve Tunni Dağı (Gümüş Dağı)'na, oradan da Hubuskia Ülkesi'nin Puhamme şehrine ilerlemiştir (Yiğit, 2000: 178).

Aynı olay, adı geçen Asur kralına ait Siyah Obelisk'te özet olarak şu ifadelerle anlatılmaktadır:

"Saltanatımın 22. yılında Fırat'ı 22. kez geçtim. Tabal topraklarına kadar ilerledim. O zaman 24 Tabal kralının hediyelerini aldım. Muli Dağı (=Mermer Dağı) ve Tunni Dağı (=Gümüş Dağı)'na kadar ilerledim" (Luckenbill, 1968: I 579).

² Tabal yazıtlarının yeri, keşfi, tanımı ve yazıtlarla ilgili kaynakça için bkz. Gelb, 1939: 22 vd.; Hawkins, 2000: 433 vd.; Ramaekers Hue, 2005: 439 vd.

³ Karaman'ın kuzeyinde volkanik bir dağ kütlesi olan Karadağ'daki Hartapus yazıtları için bkz. Ramsay ve Bell, 1909: 505-512; Gonnet, 1983: 21-28; 1984: 119 vd.; Hawkins, 2000: 436 vd. Yine Karaman'ın 55 km kuzeyinde Adakale ve Süleymanhacı köyleri arasında yer alan Kızıldağ'daki yazıtlar için bkz. Hawkins, 1995: 104-105; Karauğuz vd., 2002: 7-9.

⁴ Tabal'a dair sınır tanımlamaları konusunda ayrıca bkz. Khazaradze, 1973: 429; Wäfler, 1983: 191; Yiğit, 2000: 187.

Ancak görüldüğü gibi burada krala haraç sunan 24 Tabal Ülkesi kralından söz edilir. Muhtemelen burada en az 20 krallıktan oluşan bir konfederasyon olup, sınırları ve sayıları sıklıkla değişmekteydi (Kınal, 1991: 238). III. Salmanassar'ın 23. hâkimiyet yılı seferinde de ona hediyelerini sunan Tabal krallarından söz edilir (Yiğit, 2000: 178). Bütün bunlar, III. Salmanassar zamanında Tabal'ın birleşik krallıklardan oluştuğuna şüphe bırakmamaktadır. O halde kralın seferlerinde geçen Tabal kralları ibaresi, politik bir çokluğa işaret etmekte ve Tabal krallarının sayısının çokluğu, şehir devletleri şeklinde politik bir teşkilatlanmanın olduğunu göstermektedir.

Asur kralı III. Salmanassar'ın 35 defa tekrarladığı Anadolu seferleri çerçevesinde hâkimiyeti'nin 31. yılında (M.Ö. 827), bir kez daha Tabal üzerine yürüdüğü anlaşılmaktadır. Kralın Anadolu seferleri içinde Tabal'ın özel bir yer tutmuş olması gerekiyor. Çünkü Siyah Obelisk'te, III. Salmanassar'ın anılan yıldaki bu seferinde Anadolu'nun diğer yerlerine komutanlarını gönderdiği halde, Tabal seferine bizzat kendisinin komuta ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Asur kralı, muhtemelen olası bir birleşmeyi önlemek için, önce Urartular üzerine yürümüş, daha sonra da Tabal'a hareket ederek birçok şehri yakıp yıkmıştır (Luckenbill, 1968: I 588). III. Salmanassar'ın son zamanlarında, kral Uassurme (Wasusarmas) döneminde Urartulara vergi vermek zorunda kaldıkları için Tabal'ın bağımsızlığı sınırlandırılmış olmalıdır.

Öte yandan Tuatti, Kikki ve Puhamme gibi Tabal kralları, Anadolu'lu yerli isimler taşımaktadırlar (Yiğit, 2000: 179). Bunlardan özellikle Tuatti, Malatya'nın batısında Artulu merkezli ve birçok şehri kontrol altında tutmak suretiyle egemenlik sürmüş olmalıdır. Urartu kralı I. Arğıştı (M.Ö. 785-764), M.Ö. 785 yılında Melid üzerine yapmış olduğu seferde, muhtemelen Tuatti'nin veya onun soyundan aynı isimli birinin adını taşıyan "Tuatti oğullarının ülkesi"nden geçtiğinden söz etmektedir (Laroche, 1960: 114; Hawkins, 2000: 427). Yine Urartu kaynaklarında I. Arğıştı zamanında M.Ö. 775'e doğru Topada'ya kadar ilerlendiği anlatılmaktadır (Barnett, 1987: 51). O halde Tabal bir prenslikler konfederasyonuydu ve onun üzerinde Tuatti hanedanlığı mensubu "Büyük krallar" belirli ölçüde bir egemenliğe sahiptilerdi (Freu, 2005: 410). Bu siyasî teşkilatlanmada, aslında Tuatti'nin egemenliği altında bulunan şehir devletlerinin başındaki yerli beyler, az veya çok bağımsız hareket edebiliyorlardı.

M.Ö. VIII-VII. YÜZYILLARDA TABAL ÜLKESİ VE YEREL GÜÇLER

Bilindiği gibi, Asur tahtına çıkarak büyük bir fetih ve Asurlulaştırma politikasını hayata geçiren III. Tiglatpileser (M.Ö. 744-727), Eski Yakın Doğu tarihi açısından büyük önem taşıyan "Sargonidler Devri"nin temellerini de atmıştır (Kınal, 1991: 252). III. Tiglatpileser, tahta geçtiği sırada Urartuların önderliğinde, bütün Geç Hitit ve Kuzey Suriye şehir devletleri, Asur'a karşı bir koalisyon oluşturmuşlardı. Asur kralı, hâkimiyetinin üçüncü yılında düzenlediği sefer sonunda Halpa (Adıyaman/Gölbaşı)'da bu koalisyonu büyük bir bozguna uğratmıştır. Bozguna uğratılan ve vergiye bağlanan krallar arasında Tabal kralı Uassurme de vardır (Wäfler, 1983: 183; Hawkins ve Postgate, 1988: 37).

Tabal'ın çok sayıda yerel krallıktan oluşmuş bir konfederasyon olduğu, III. Tiglatpileser zamanı Asur kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Gerçekten de III. Tiglatpileser'in M.Ö. 738 yılı annellerinden öğrendiğimize göre Uassurme ile birlikte, yine Tabal ile ilgili krallar olan Tuna⁵ kralı Ushitti, Tuhana (Tyana/Kemerhisar) kralı Urballa, Istuanda⁶ kralı Tuhamme ve Hupisna (Kybistra/Ereğli-Karahöyük) kralı Urimme Asur'un yönetimi altında olup, vergi vermektedir (Desideri ve Jasink, 1990: 121-122). Aynı zamanda bu krallar, Topada yazıtlarının⁷ yazarı Tabal'ın "Büyük Kralı" Wasusarmas'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Anlaşıyor ki Tabal yerel krallarından bazıları, daha güçlü olan yerli bir krala bağlı olarak hareket etmektedirler.

Öte yandan III. Tiglatpileser döneminde Tabal konusunda bilgi veren yerli kral yazıtlarına sıkça rastlanmaktadır. Asur kaynaklarında geçen yer ve şahıs isimlerinin hiyeroglif yazıtlardakilerle

⁵ Asur kaynaklarında geçen Atunna ile aynı olduğu kabul edilmekle birlikte (Postgate, 1973: 30, dn. 18), lokalizesi halâ tartışma konusu oluşturmaya devam etmektedir. İlk zamanlardan itibaren genellikle Bulgarmaden yakınlarında aranırken (Forrer, 1920: 72; Naster, 1938: 21), Ptolemy'nin Tynna'sına eşitleyen görüşlerde vardır (Desideri ve Jasink, 1990: 122, dn. 35).

⁶ Hem III. Tiglatpileser hem de II. Sargon dönemine ait yıllıklarda Tuhana ile birlikte geçiyor olması ve Atunna ile peş peşe anılması nedeniyle, Ereğli'nin kuzey ya da kuzeydoğusunda aranmaktadır (Postgate, 1973: 30).

⁷ Nevşehir'in 20 km güneybatısında Acıgöl'ün yaklaşık 7 km güneydoğusunda Ağıllı Köyü yakınlarında bulunmuştur. M.Ö. VIII. Yüzyıla tarihlendirilen ve Tabal kralı Wasusarmas'ın faaliyetleri konusunda bilgi veren yazıt için bkz. Hawkins, 2000: 451-461, Res. 250-253.

karşılaştırılması, lokalize çalışmaları açısından olduğu kadar, Tabal'ın çok sayıda krallıktan oluşan siyasi teşkilatlanmasını destekleyen bilgiler içermesi açısından da son derece önemli olmuştur⁸. Öyle ki Tabal krallarına ve vassallarına ait oldukları anlaşılan Luwi hiyeroglif yazıtlarında anlatılan olaylarda geçen isimler, Asur kaynaklarındaki isimlere hem kronolojik hem de fonetik açıdan uygunluk göstermektedir (Khazaradze, 1974: 430). Bu cümleden olmak üzere, Asur kaynaklarında Tuhana/Tuwana kralı olarak geçen Urballa'nın, Andaval (Hawkins, 2000: 514-516) İvriz⁹, Bor (Hawkins, 2000: 518-521), Bulgarmaden (Hawkins, 2000: 521-525), ve Niğde II (Hawkins, 2000: 526-527)¹⁰ yazıtlarında geçen Warpalawas olduğu anlaşılmaktadır (Dinçol, 1994: 119). Bu yazıtlardan bazılarının yazarı olan kralların kendilerini Warpalawas'ın vassali olarak göstermeleri, Tuwana'nın Tabal'da önemli bir merkez olması yanında, bölgenin çoklu politik yapısına da ışık tutmaktadır. Ayrıca Warpalawas adının geçtiği yazıtların yayılım sahası, Tuwana'nın sınırları konusunda da bir fikir vermektedir. Buradan hareketle Tuwana'nın bir yandan Ereğli'den Kilikya kaplılarına kadar uzanması, diğer yandan Bor, Niğde ve Andaval'ı içine alması gerekir (Yiğit, 2000: 183; Bahar ve Koçak, 2004: 10). Bölgenin Orta Anadolu Platosu'nu Que'ye bağlayan Gülek Boğazı'nı gözetleyen konumu nedeniyle, stratejik açıdan büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim kral Warpalawas'ın Asur'a bağlılığını ülkenin bu coğrafi konumundan dolayı, Phryg gücünden çekinmesinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekmektedir (Postgate, 1973: 28).

Ayrıca İvriz rölyefi, Kaynarca Höyüğü bronz eşyaları ve Tyana yazıtları bölgedeki Phryg etkisinin kanıtları oluşturmaktadır (Bahar, 1999: 11; Fiedler, 2005: 390 vd.). İvriz Kaya Kabartması'nda kral Warpalawas'ın Phryg fibulası, yerel yöneticilerin bu düşmana karşı koyabilmek için müttefik arayışlarıyla izaha çalışılmaktadır. Zira Asur anneleri tarafından da Urballa (Warpalawas), özellikle Muşki¹¹'li Mita'dan destek alıyor ve Mita'nın bir vassali gibi gösteriliyor (Mellink, 1979: 250; Fiedler, 2005: 394). O halde konumundan kaynaklanan önemi, bu şehir devletini çoğu zaman Asur ve Phryg devletleri arasında bir denge politikası izlemek durumunda bırakmış olmalıdır.

Öte yandan III. Tiglatpileser'in haraca bağladığı kral olarak verilen Uassurme; Topada, Suvasa (Hawkins, 2000: 462-463) ve Kayseri hiyeroglif yazıtlarından "Büyük Kral" olarak tanıdığımız Wasusarmas'tır (Houwink ten Cate, 1961: 20; Yiğit, 2000: 180). Ayrıca Topada yazıtında, Wasusarmas'ın babası Tuwatis de "Büyük Kral" olarak verilir. Tuwatis adı da III. Salmanassar dönemi Tabal kralı Tuatti'yi çağrıştırmaktadır (Kalaç, 1999: 134)¹².

Tabal'ın çok sayıda krallıktan oluşan siyasi teşkilatlanması, Asur kaynakları yanında yerli hiyeroglif yazıtlarla da desteklenmektedir. Kululu I yazıtında (Hawkins, 2000: 442-444) ismi okunan Ruwas, Panunis ve Ilalis adlarındaki üç Kululu (Kaletpe) prensinden ilki, Tabal Ülkesi'nin büyük kralı Tuwatis'in vassalidir; Tuwatis'nin oğlu "Büyük kral" da Wasusarmas'tır. Diğer ikisinin kimin vassalleri olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak M.Ö. VIII. yüzyılın sonunda Kululu'da hüküm süren Wasusarmas ile çağdaş yazıtları vardır (Özgüç, 1998: 616).

Topada yazıtında Wasusarmas, bizzat kendisi şunları bildirmektedir:

"Ben kral Wasusarma'yım, Büyük Kral, Kabraman, Tumatı'nın oğlu, Büyük Kral, Kabraman. Wasusarma'nın önünde Muvaççiti oldu.../Bana karşı Parçuta sebrinde 7 kral, birinci veya ikinci sırada bana düşman oldular ve üç kral müttefikim oldular, Warpalawa, Kıyakıya ve Rıwata" (Hawkins, 2000: 453; Freu, 2005: 412).

Buradan Parçuta (=Puruşhanta¹³)'daki savaşta yedi kralın Wasusarmas'ın karşısında olduğu, üç kralın da yanında yer aldığı açıkça görülmektedir. O halde Wasusarmas büyük kral, diğerleri de onun vassalleridir.

⁸ Söz konusu yazıtlarda geçen yer ve şahıs isimleri konusunda bkz. Khazaradze, 1973: 430; Wäfler, 1983: 188-189, dn. 11-17.

⁹ İvriz yazıtı konusunda geniş kaynakça için bkz. Hawkins 2000: 516-517; Karauğuz ve Kunt, 2002: 41-42, dn. 2.

¹⁰ Ayrıca Andaval'da bulunmuş bir stel parçasında geçen yazıttaki "*Ben Nahitaya sebrinin bakimi Sarıwani'yim*" ifadesinden hareketle Nahitaya, Niğde'ye eşitlenmiştir (Laroche, 1985: 88). Nahita ve Nagidos'un Niğde ile ilişkisi, geçtiği hiyeroglif yazıtlar ve kaynakça için bkz. Savaş, 1998: 208.

¹¹ Genellikle M.Ö. XII. Yüzyıldan itibaren Kızılırmak'ın doğusunda yaşadığı bildirilen kavmin, Phryglerle aynı olduğu kabul edilmektedir. Muşkililer ve kökenleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Mellink, 1965: 318 vd.; Sevin, 1988: 51-64; 1991: 87-98; Rölliğ, 1997: 493-495.

¹² Nitekim T. Yiğit (2000: 180), Tuwatis adının Tuatti veya Tuatte şeklinde birçok hiyeroglif yazıtta tekrarlanmasına dayanarak, bu ismin tekrarlanan başka formlarıyla birlikte Anadolu'lu bir isim olduğunu belirtmektedir.

¹³ Tuz Gölü'nün güneyinde Acemhöyük'e eşitlenmesi konusunda bkz. Laroche, 1961: 68-69; del Monte-Tischler, 1978: 323-324. Farklı olarak J. D. Hawkins (1995: 51, dn. 176), Konya-Karahöyük'ü önermektedir. Puruşhanta/Puruşhattum ve geçtiği çivi yazılı metinler hakkında detaylı bilgi için bkz. Karauğuz ve Kunt, 2006: 46, dn. 32.

Aynı şekilde Sultanhan yazıtında (Hawkins, 2000: 463-472), kendisini Wasusarmas'nın vassali olarak tanıtmıştır. Yazıt metninin devamında geçen “Wasusarmas'nın vassali Sarwatiwara” ibaresi de yine yerel idaredeki çokluğu göstermektedir.

Nimrud tabletinden öğrenildiğine göre III. Tiglatpileser, Tabal kralı Uassurme'yi kendisine gereken ilgiyi göstermediği, Asur'un başarılarına kayıtsız kaldığı ve huzuruna gelmediği gibi sebeplerle suçlayarak, bir görevlisi olan Rabsaku (=Rab-sa-resi) vasıtasıyla tahtından indirmiştir. Muhtemelen M.Ö. 730 yılında Hulli¹⁴'yi tahta oturtmuş ve vergi almıştır (Luckenbill, 1968: I 802; Barnett, 1975: 425). Hulli, III. Tiglatpileser veya V. Salmanassar'a karşı isyan etmiş ve Asur'a sürgün edilmiştir (Hawkins, 1979: 163). Fakat II. Sargon'un annelerinde geçen ifadelerden, bu kral tarafından haklarının iade edildiği ve ölümüne kadar Asur'a sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu andan itibaren coğrafi bir adlandırma olarak Tabal yanında Bit-Burutas (E mpa-ru-ta)¹⁵ da kullanılmıştır (Postgate, 1973: 30 vd.). Bit-Burutas veya Tabal olarak ayırım gözetmeden yapılan adlandırma, yeni krallık çizgisinin Tuwati'nin hanedanlığından farklı bir kökene sahip olması gerektiği şeklinde yorumlara sebebiyet vermiştir (Freu, 2005: 413).

Muhtemelen Asur ile herhangi bir sorun yaşamadan Hulli'nin krallığı sona ermiş ve yerine oğlu Ambaris geçmiştir. Bu şekilde Tabal'a eski statüsünü yeniden kazandıran II. Sargon, sürgün edilen halkın geriye iadesini de sağlamıştır. Ambaris'i kızı Ahat-abisa ile evlendirmiş ve kızın çeyizi olarak da Hilakku'yu vermiştir. Çünkü Sargon yedinci saltanat yılı olaylarından söz ederken, Tabal kralı Ambaris'i krallık tahtına oturttuğunu ve Hilakku ülkesiyle birlikte kızını ona verdiğini anlatmaktadır (Naster, 1938: 41; Luckenbill, 1968: II 24). Böylece Sargon, Ambaris'in yönetimi altındaki toprakları güney yönünde büyük ölçüde genişletmiş oldu (Wäfler, 1983: 184; Freu, 2005: 413). Ne var ki Ambaris, M.Ö. 718 yılında Urartu kralı Rusa ve Muşki kralı Mita ile ittifak kurarak Asur'a karşı ayaklanmıştır. Bu arada başka bir Tabal kralı olan Sinuhti¹⁶ kralı Kiakki, Kargamış kralı Pisiris ve Muşki kralı Mita ile ittifak kurmuştur. Bunun üzerine II. Sargon bunları bertaraf etmiş, Kiakki'nin ülkesini ele geçirerek, burasını M.Ö. 716 yılında Tunna/Atuna kralı Matti'ye vermiştir (Luckenbill, 1968: II 24, 25, 55). Sargon ordusunu toplayarak bütün Tabal Ülkesi'ni mahfetmiş, muhtemelen M.Ö. 713 yılında Ambaris'i tüm sülalesi ve ülkesinin ileri gelenleriyle birlikte Asur'a sürgün etmiştir (Delaporte, 1936: 325).

Bundan sonra da Tabal'ı doğrudan Asur'a bağlamak suretiyle başına bir vali atamış, yine vergi ve haraç vermekle yükümlü kılmıştır (Barnett, 1975: 426). Urartu ve Muşki krallarına ittifak teklifinde bulunan Tabal kralı Ambaris'e karşı Sargon'un tutumunun çok sert olması dikkatlerden kaçmamaktadır. Söz konusu tavır, onun ittifaktan ne kadar çekindiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca II. Sargon, Tabal'ı doğrudan Asur himayesine almakla, statüsünde köklü bir değişikliğe de gitmiş oldu. Onun bu hareketi, bölgede kendisine bağlı krallıkların itaatının devamını sağlamaya yönelik Asur politikasının gereği olmalıdır. Çünkü bölgedeki güç dengesinin Asur aleyhine değiştiği bir zamanda, vassal krallıkların Asur karşıtı ittifaklar içerisinde yer alması, Asur'u güç durumda bırakacaktır.

II. Sargon, M.Ö. 718 yılında Aksaray yazıtında (Hawkins, 2000: 475-478) Kiyakiyas olarak geçen Sinuhti'lu Kiakki'yi yeminini bozmak ve isyan çıkarmakla suçlayarak Kiakki'yi yendi. Kenti yağmaladı ve Atuna'lı Kurti'ye verdi. Kiakki'yi ailesi ve ordusuyla birlikte Asur'a gönderdi (Olmstead, 1923: 286). Kızılırmak'ın kaynağında Bohça'da dikilmiş olan stel (Hawkins, 2000: 478-480), II. Sargon'un annelerinde M.Ö. 718 ve M.Ö. 713'te iki defa geçen Atuna'lı Kurti tarafından Fırtına Tanrısı'na adanmıştır¹⁷.

Ayrıca II. Sargon bölgeye bir vali atamakla birlikte yönetimde kızı Ahat-abisa'nın söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Zira ABL 197 (Postgate, 1973: 24-25) ve ND. 2759 (Postgate, 1973: 43-49) metinlerinin bazı bölümleri, Ahat-abisa'nın saltanat dönemine dair bilgiler içermektedir. Buradan anlaşıldığına göre, II. Sargon tarafından atanmış yönetici Nabû-lêi tarafından korunan Ahat-abisa M.Ö. 713 yılında kocasının

¹⁴ Asur dilinde “*Hiç kimsenin oğlu*” anlamına gelmekte olup, bu tanımlama onun krallıkla ilgisi olmayan bir aileden geldiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Hulli için bkz. Hawkins, 1973: 490-491.

¹⁵ II. Sargon dönemi kaynaklarında geçen bu memleket, Hitit Hiyeroglif yazıtlarında “Parmeta”, klasik çağda ise “Bareta/Barata” denilmekteydi (Çoşkun, 1989: 484; Kinal, 1991: 239). Barata'nın yeri konusunda Hrozný (1936: 209), Karadağ çevresinde önemli bir dini merkez olan Binbirkilise (Madenşehir)'yi önerirken, D. French (1996: 98 vd.) yine yakın çevrede Kızıldağ'da aramaktadır.

¹⁶ Eski Asur dönemi yerleşimlerinden Şinahuddum ile aynı olduğu kabul edilerek Aksaray'a lokalitesi konusundaki görüş ve düşünceler için bkz. Bilgiç, 1946: 417; Lewy, 1947: 16; Hawkins, 1979: 165, dn. 19.

¹⁷ Kurti; Bohça, Kululu ve Hisarcık yazıtlarında da geçen Kurtis/Kurtiyas ile aynı kabul edilmektedir (Hawkins, 2000: 431). Kurtiyas adının geçtiği hiyeroglif yazıtlar ve kaynakça için bkz. Savaş, 1998: 113.

yerine geçerek yönetimi devam ettirmiştir (Wäfler, 1983: 185). O halde Tabal/Bit-Burutas ve Hilakku doğrudan Asur'a bağlanırken; muhtemelen idaresi Sargon'un kızı ve Ambaris'in karısı olan Ahat-abisa'ya bırakılmıştır (Postgate, 1973: 31).

Öte yandan II. Sargon'un M.Ö. 710-709'da Que valisi Aşşur-şarra-usur¹⁸'a yazmış olduğu mektup, dolaylı olarak Tabal Bölgesi olaylarına ışık tutmaktadır¹⁹. Mektuptan Muşki'li Mita'nın, Tabal beylikleriyle birlikte hareket ettiği anlaşılıyor. Tabal kralı Urballa'nın temsilcisinin aracılığıyla bir Muşki elçisi, Sargon'a barış isteği getirmiştir. Ayrıca Asur kralının Midas'ın Que'nin vassal kralı Urikki tarafından Urartu'ya gönderilen 14 kişilik bir elçilik heyetini tutuklayıp, bunları Asur'a teslim etmesinden dolayı duyulan memnuniyet anlatılmaktadır. Bu durum, bir valisi vasıtasıyla tüm Que'yi kontrolü altında bulundurduğu anlaşılan Asur'un, Phrygia ile iyi ilişkileri sürdürerek Tabal krallıklarını kontrolü açısından da önemli olmalıydı (Hawkins, 2000: 42; Kurt 2009: 331). Sargon'un beklentisi, Asur'un Muşkililerle anlaşmasından sonra tampon bir bölge konumunda olan ve bu zamana kadar devam etmiş bulunan Atuna, Sinuhtu, Istuanda ve Hupisna gibi Tabal krallıklarının güçsüz duruma düşmeleriydi (Fiedler, 2005: 396). Bu nedenle Muşkililerle yapılacak ittifakla bölgedeki karışıklıkların sona ereceğini düşünen Sargon, durumdan son derece memnun görünmektedir. Ayrıca tüm bölge için çok büyük bir tehdit oluşturan Kimmerler problemi, Sargon ve Mita'yı yakınlaştıran bir diğer önemli etken olmalıdır.

Söz konusu mektuptan anlaşıldığına göre Atunna ve Istuanda (muhtemelen Waşuduwanda²⁰)'nın insanları, Bit-Burutas'a karşı düşmanlıklara giriştiler. Çünkü Tabal krallarından Urballa, Atuna ve Istuandalıları Bit-Burutas köylerini yağmaladıklarından dolayı Que valisine şikâyet etmiştir. Bu durum karşısında Atuna ve Istuanda ki -muhtemelen Urballa'nın vassali durumundadırlar- hareketlerinden dolayı özür içeren bir mesaj yollamışlardır (Postgate, 1973: 28). Ayrıca mektupta geçen "Tabal krallarının tümü" ibaresi ve II. Sargon'un kendisine ait Nimrud yazıtında Tabal kralı Kiakki'ye ait Sinuhtu halkını sürmesinden söz etmesi gibi olaylar, Tabal'ın önceki politik yapısının II. Sargon döneminde de devam ettiğini ortaya koymaktadır (Yiğit, 2000: 186).

Bilindiği gibi II. Sargon, Kimmerlerler savaşıırken M.Ö. 705 yılında öldü. Bu durum, Melid ve Kummuh gibi ilhak edilmiş ülkelere bağımsızlıklarını yeniden kazandırdı. Bundan sonra Tabal, Asur metinlerinde çok seyrek zikredildiğine göre o da bağımsız olmuş olmalıdır (Freu, 2000: 414). Zira Sanherip zamanında (M.Ö. 705-681) Tabal sınırındaki Tilgarimmu (Gürün)'nun bir seferle yakılıp yıkılması dışında Tabal'a dair bilgiye rastlanmaz. Asarhaddon döneminde (M.Ö. 680-669), Tabal'da bulunan Iskallu, M.Ö. 675 yılında Melid kralı Mugallu²¹ ile ittifak yapmıştır. Söz konusu ittifaktan kısa bir süre sonra Mugallu, kendisini Tabal kralı ilan etmiş olmalıdır. Çünkü Asurbanipal döneminde (M.Ö. 668-626) Mugallu, Tabal kralı olarak görünmekte ve kızını zengin bir çeyizle adı geçen Asur kralına gönderdiği belirtilmektedir (Luckenbill, 1968: II 781). İşte Mugallu'nun Asur egemenliğine boyun eğmesiyle Tabal'ın siyasi varlığının da sona ermiş olmalıdır. Çivi yazılı kaynaklarda bundan sonra Tabal adına rastlanmaması da bunu doğrulamaktadır (Yiğit, 2000: 186).

SONUÇ

Asur kontrolündeki Tabal'da politik çokluğa dayanan siyasal bir teşkilatlanmanın olduğu hem Asur kral yıllıkları hem de yerli hieroglif yazıtlar vasıtasıyla doğrulanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki burada hem yerel bir güç hem de bu yerel güç arasında politik bir hiyerarşinin olduğu idarî bir yapılanma vardı. Zira hieroglif yazıtlarda bazı Tabal krallarının "Büyük Kral" unvanı kullandığı görülmektedir. Söz konusu yerel politik organizasyonda yönetim, Yeni Asur kralıyla ast-üst ilişkisi içerisinde olan ve büyük kralın hizmetinde bulunan yerel krallar eliyle yürütülmekteydi.

Ayrıca Tabal Ülkesi'nde görülen bu politik ve idarî yapılanmanın devamında, Yeni Asur krallarının uygulamış oldukları sınır politikalarının önemli bir etken oluşturduğu anlaşılmaktadır. Tabal, Asur'un en

¹⁸ Asur İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırlarında önemli rol oynamış ve muhtemelen II. Sargon'un M.Ö. 713 yılındaki Bit-Burutas ve Hilakku'ya karşı yaptığı sefere aktif olarak katılmış olan bu Que valisi için bkz. Lemaire, 1987: 5-6.

¹⁹ 1952 yılında Nimrud'da bulunanların en uzun olan mektup, Güney Anadolu ve Toroslar bölgesinin M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarındaki tarihî coğrafyasına ışık tutması açısından büyük önem taşıyan mektubun tercümesi için bkz. Saggs, 1958: 182-184; Postgate, 1973: 22-25; Ünal ve Girginer, 2007: 187-188.

²⁰ KUB VI 46 III 9'da geçen ve Aşağı Ülke'de yer alan Hitit şehri için bkz. del Monte-Tischler, 1978: 480.

²¹ Hieroglif yazıtlarda geçen Warpalawas'ın oğlu Muwaharnas ile eşitlenen Mugallu için bkz. Hawkins, 1997: 406.

güçlü olduğu dönemlerde bile, söz konusu politikanın gereği olarak doğrudan Asur egemenliğine alınmamıştır. Düzenlenen seferler sonunda yenilgiye uğratan Tabal krallarından vergi ve haraç alınarak bu ülke üzerinde istenilen politik etkinlik sağlanmış ve Asur çıkarları yeterince garanti altına alınmıştır. Asur kralları, yerel güçleri Tabal'ın yönetiminde etkin kılmak suretiyle belirli bir siyasal özgürlük tanımışlar ve Tabal'ın siyasal birlikten yoksun yapısının devamına yönelik bir politika yürütmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Alkım, U. Bahadır (1959). "Güneybatı Antitoros Bölgesi'nde Eski Bir Yol Şebekesi", *Bellekten*, XXIII/89-92, 59-77.
- Bahar, Hasan (1999). *Demirçağında Konya ve Çevresi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Bahar, Hasan- Koçak, Özdemir (2004). *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2*, Konya: Kömen Yayınları.
- Barnett, Richard David (1975). "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *The Cambridge Ancient History*, II/2, 417-447.
- Barnett, Richard David (1987). "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu", (Çeviren: Ömer Çapar), *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXI/1-2, 43-74.
- Bilgiç, Emin (1946). "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerin Tarihi Üzerine İncelemeler", *Bellekten*, X/37-40, 381-423.
- Cicero (1927). *Epistulae ad Familiares: Letters to his friends*. (With an English Translation by W. G. Williams), London, New York: The Loeb Classical Library.
- Coşkun, Yaşar (1988). "Hitit Çivi Yazılı Belgelerin Işığında İlk Çağda Tuwanuwa", *Bellekten*, LIII/207-208, 478-485.
- Delaporte, Louis (1936). *Les Hittites*, Paris: L'évolution de Humenité, Editeur Ablin Michel.
- Del Monte, G. F.-Tischler, J. (1978). *Die Orts und Gewässernamen der Hethitische Texte*, Weisbaden: Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes-RGTC VI/2).
- Desideri, Paolo; Jasink Anna Margherita (1990). *Cilicia. Dall'eta di Kizzuwatna alla Conquista Macedona*, Torino.
- Dinçol, Belkıs (1994). "New Archaeological and Epigraphical Finds from Ivriz: A Preliminary Report", *Tel Aviv*, 21, 117-128.
- Fiedler, Garance (2005). "Les Phrygiens en Tyanide et le probleme des Muskis", *Res Antiquae*, 2, 389-398.
- Forrer, Emil (1920). *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*, Leipzig.
- French, David (1996). "The Site of Barata and Routes in the Konya Plain", *Epigrafica Anatolia*, XXVII, 93-110, Tafel I-VIII.
- Freu, Jacques (2005). "Des Grands Rois de Tarhuntaşsa aux Grands Rois de Tabal", *Res Antiquae*, 2, 399-418.
- Gelb, Ignace (1939). *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Chicago: The University of Chicago Oriental Institute Publications, The University of Chicago Pres.
- Gonnet, Hatice (1983). "L'inscription n° 2'de Kızıldağ (1)", *Hethitica*, V, 1983, 21-28.
- Gonnet, Hatice (1984). "Nouvelles Données Archéologiques Relatives aux Inscriptions Hiéroglyphiques de Hartapusa À Kızıldağ", *Archéologie et Religions de l'Anatolie Ancienne, Mélanges en l'honneur du Proffesseur Paul Naster (Édites par R. Donceel, R. Lebrun)*, 1984, 119-125.
- Harper, Robert F. (1914). *Assyrians and Babylonians Letters 1-9*, Chicago.
- Hawkins, John David (1973). "Hulli", *Reallexikon der Assyriologie*, 4, 490-491.
- Hawkins, John David (1979). "Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions", *Anatolian Studies*, 29, 154-167.
- Hawkins, John David (1982). "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *The Cambridge Ancient History*, III/1, 372-441.
- Hawkins, John David (1995). *Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattuşa (SÜDBURG)*, (StBoT Beiheft III). With an Rachaeological by P. Neve, Weisbaden.

- Hawkins, John David (2000). *Inscriptions of the Iron Age, Corpus of Hieroglyphic Luwian*, 1, Berlin. New York: Walter de Gruyter.
- Hawkins, John David-Postgate, John Nicholas (1988). "Tribute from Tabal", *State Archives of Assyria Bulletin*, II/1, 31-40.
- Herodotos (1983). *Herodot Tarihi*, (Çeviren: Mümtekin Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Houwink ten Cate, Philo H. J. (1961), *The Luwian Population Group of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period*, Leiden: E. J. Brill.
- Hrozný, Bedrich (1936). "Les Inscriptions <Hittites> Hiéroglyphiques De Karakuyu, Fraktin, Kara Dag et La Stèle De Boghazkeui", *Arvhiv Orientalni*, VIII, Plate XXVII-XXXI, 200-209.
- Kalaç, Mustafa (1999). "Tabal Ülkesi", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, 1, 133-136.
- Karağuz, Güngör-Bahar, Hasan-Kunt, Halil İbrahim (2002). "Kızıldağ Üzerine Yeni Bazı Gözlemler. New Observations About Kızıldağ", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, V, 7-32.
- Karağuz, Güngör-Kunt, Halil İbrahim (2006). "İvriz Kaya Anıtları ve Çevresi Üzerine Bir Araştırma", *Arkeoloji ve Sanat*, 122, 23-50.
- Kessler, K. (1972-1975). "Hupisna", *Reallexikon der Assyriologie*, 4, 500-501.
- Khazaradze, Nana V. (1973), "Tabal, Remarks on the Ethnocultural Description of Eastern Asia Minor, Ethnopolitical Entities of the 9th-7th Centuries B.C.", *Acta Antiqua Academiae Hungaricae*, 21, 429-432.
- Kinal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurt, Mehmet (2009), "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 327-337.
- Landsberger, Benno (1948). *Sam'al: Karatepe Harabelerinin Keşfiyle İlgili Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Laroche, Emmanuel (1960). *Les Hiéroglyphes Hittites I, l'Écriture*, Paris.
- Laroche, Emmanuel (1985). "Toponymes Hittites ou Pré-Hittites Dans La Turquie Moderne", *Hethitica*, VI, 83-102.
- Lemaire, André (1987). "Aşşur-şarra-uşur, gouverneur de Qué", *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, 1, 5-6.
- Lewy, Julius (1947). "Naram-sin's Campaign to Anatolia in the Geographical Data of the Kültepe Texts", *Halil Edbem Hatıra Kitabı/In Memoriam Halil Edbem*, 1, 11-18.
- Luckenbill, Daniel David (1968). *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York: Greenwood Press Publishers.
- Mellink, Machteld J. (1965). "Mita, Mushki and Phrygians", *Anadolu Araştırmaları, II/1-2, (Helmuth Theodor Bossert'in Hatırasına Armağan)*, 317-325.
- Mellink, Machteld J. (1979). "Midas in Tyana", *Florilegium Anatolicum, Mélanges Offerts à E. Laroche*, 249-257.
- Memiş, Ekrem (2009). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Naster, Paul (1938). *L'Asie Mineure et L'Assyrie aux VIIIe et VIIe siècles J. C., d'Après Les Annales des Rois Assyriens*, Louvain: Bureaux du Muséon.
- Olmstead, A. T. (1923), "The Assyrians in Asia Minor", *Anatolian Studies Presented to Sir W. M. Ramsay (Edited by W. H. Buckler, W. M. Calder)*, 283-296.
- Özgüç, Tahsin (1998). "Kululu'da Yeni Bulunmuş Bir Sfenks Başı ve Yazıt Parçası", *Light on Top of the Black Hill Studies Presented to Halet Çambel/Karatepe'deki Işık Halet Çambel'e Sunulan Yazılar (Derleyenler/Editors: Güven Ersebük, Machteld J. Mellink, Wulf Schirmer)*, İstanbul: Ege Yayınları, 615-618.
- Postgate, John Nicholas (1973), "Assyrian Texts and Fragments", *Iraq*, 35, 13-36.
- Ramaekers Hue, Marie-Christine (2005). "Les lapicides du Tabal", *Res Antiquae*, 2, 439-448.
- Ramsay, William Mitchell-Bell, Gertrude (1909). *L. Bell, The Thousand and One Churches*, London: Hodder and Stoughton.
- Röllig, W. (1997), "Muşki, Muski", *Reallexikon der Assyriologie*, VIII, 1993-1997, 493-495.
- Saggs, H. W. F. (1958), "The Nimrud Letters, 1952-Part IV", *Iraq*, 20, 182-212.

Savaş, Özkan Savaş (1998). Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları/ Divine, Personal and Geographical Names in the Anatolian (Hittite/Luwian) Hieroglyphic Inscriptions, İstanbul: Ege Yayınları.

Sevin, Veli (1988). “Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu”, *Höyük*, 1, 51-64.

Sevin, Veli (1991). “The Early Iron Age In The Elazığ Region and The Problem of Mushkians”, *Anatolian Studies*, XLI, 87-98.

Ünal, Ahmet-Girginer, K. Serdar (2007). Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji: İstanbul: Homer Kitabevi.

Wäfler, Marcus (1983) “Zu Status und Lage von Tabāl”, *Orientalia*, 52, 181-193.

Yiğit, Turgut (2000). “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XL/3-4, 177-189.